

ОГЛЯДОВА КАРТА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО: ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБЛЕННЯ ТА ВИДАННЯ (1914-1921 рр.)

Характеризуются предпосылки создания, содержание и особенности "Обзорной карты украинских земель" Степана Рудницкого 1914-1921 гг. издания. Анализируются сходства и отличия между этой картой и другими этническими картами. Отмечается влияние издания данной карты на тогдашнее украинское национально-освободительное движение и украинскую национальную картографию.

The paper deals with preconditions of creation, contents and features of the "Review Map of Ukrainian Lands" by Stepan Rudnytskyi, which was published in 1914-1921. The similarities and differences between this map and other ethnic maps are analysed. The influence of this map edition on the then Ukrainian national liberation movement and Ukrainian national cartography is emphasized.

Актуальність теми. Питання окреслення української національної території та визначення українських етнічних меж особливо актуально постало на початку ХХ ст., в період становлення української національної самосвідомості, яке проявилось у прагненні до створення власної держави. Не втратило воно своєї важливості й сьогодні, в часи розбудови незалежної України.

С. Рудницький належить до когорти українських вчених (поряд з Г. Величком та В. Гериновичем), котрі науково обґрунтували можливість утворення української держави з географічного погляду, визначивши межі етнічної території нашого народу. Свої дослідження ці визначні географи підтверджували наочно, укладаючи етнічні карти.

На особливу увагу заслуговує докладне вивчення всіх етнічних (етнографічних) карт С. Рудницького. Та чи не найважливішим завданням є дослідження першої етнічної мапи вченого – *етнографічної оглядової карти українських земель*, яка витримала чимало видань різними мовами упродовж багатьох років (1914-1921 рр.) і навіть була перевидана в наш час.

Дослідженням наукової і, зокрема, картографічної спадщини С. Рудницького займається багато вчених: Г. Колодій, Н. Падюка, І. Ровенчак, О. Шаблій, П. Штойко та ін. У ХХІ ст. етнографічну оглядову карту українських земель С. Рудницького було перевидано двічі: у книзі "Політична географія України" (упор. П. Штойко [7]) та в хрестоматії "Новітня українська суспільна географія" за ред. О. Шаблія [5]. У цих виданнях карту подано у дещо зменшеному форматі – 12,2×26,2 см та 10,5×22,4 см відповідно. Більше видань цієї мапи не виявлено.

Проте внесок вченого у розвиток української національної картографії вивчений недостатньо. Спеціальні праці, присвячені аналізу етнокартографічної спадщини С. Рудницького, практично відсутні. З даної проблематики можна назвати хіба що статтю Неоніли Падюки [6].

Мета дослідження полягає у висвітленні передумов створення, змісту і особливостей "Оглядової карти українських земель" С. Рудницького та її значення для розвитку української національної карто-

графії. Ставиться завдання ознайомитися з картографічними творами інших географів, які С. Рудницький брав до уваги у своїй роботі над картою, та проаналізувати спільні й відмінні риси етнічних карт цих вчених.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. територія українських земель була поділена між сусідніми державами – Австро-Угорщиною та Російською імперією. Перебуваючи під владою сусідніх держав, Україна не мала змоги представити свою національну територію як окрему геополітичну чи, навіть, географічну одиницю, а отже, і претендувати на незалежність та створення власної держави.

Напередодні Першої світової війни, у часи так званої "другої весни народів", у Європі з'явилася можливість для створення нових незалежних країн, у т. ч. і самостійної України. Тому виникла необхідність на науковому рівні обґрунтувати основні аспекти формування Української держави (окремішня мова, багата культура, єдиний народ, суцільна національна територія тощо). Саме етнічна територія українців була основною підвалиною для розбудови держави. С. Рудницький, як і більшість українських наукових та громадських діячів, уявляв Україну в її етнічних межах: "Ідеалом українців є вільна Україна в її етнографічних межах" [21, с. 39]. Пізніше у своїй праці "Огляд національної території України" (1923 р.) він стверджував: "національна територія – це головна основа нації" [11, с. 210], "Ми, українці, поставили своїм кличем самостійну українську державність в етнографічних границях" [11, с. 211]. Тому докладне визначення етнічних меж українського народу стало надзвичайно актуальним критерієм формування незалежності України, особливо під час Першої світової війни, коли українське питання мало дуже важливе значення в європейській політиці.

Ще задовго до Першої світової війни, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., у наукових колах українства починає зароджуватися думка про необхідність обґрунтування історичних, геополітичних, правових та інших передумов створення Української держави. Активна діяльність у цій сфері розгортається у Науковому товаристві імені Шевченка. Дійсні члени НТШ видають такі праці: його голова М. Грушевський розпочинає у 1898 р.

видання багатомної "Історії України-Руси", Г. Величко (два роки перед тим) – "Народописну карту українсько-руського народу" (1896 р.) та, пізніше, незавершену "Географію України-Руси" (1902 р.).

У 1907 р. в НТШ виникла ідея створення етнографічної (етнічної) карти українських земель. З цією метою було організовано спеціальну комісію для збирання та опрацювання статистичного матеріалу. У ній активно працювали С. Рудницький та В. Геринович.

Задум написання географії України у С. Рудницького виник за декілька років до її видання, щоб заповнити прогалину, яка виникла в українознавстві. Ініціатором написання і видання такої праці був його вчитель і порадник М. Грушевський. У 1905 р. С. Рудницький у листі до Віділу НТШ повідомляє про те, що задумав через кілька років приступити до написання географії України-Руси і вже збирає до неї матеріали [3, с. 200-201]. Це мав бути науковий курс географії України, написаний у легкому стилі та доступній формі. Автор за 4 роки зібрав багатий матеріал з даної тематики, опрацював і запропонував його Віділові НТШ, проте безрезультатно. Тоді М. Грушевський порадив написати популярну географію України для видавництва "Лан" у Києві. С. Рудницький повідомляє у листі до М. Грушевського від 28 жовтня 1909 р. про те, що склав детальний план книжки – популярної географії України-Руси. Автор зазначає: "Має се бути популярно науковий підручник, писаний, можливо, легким стилем без штучних наукових висловів" [3, с. 55]. Восени 1910 р. з'явилася друком лише перша частина книги – "Коротка географія України. Фізична географія". За словами автора, "... текст вийшов страшно пошматований похибками і пропущеними і виконане карти віддано нефаховим рукам. Друга частина рукописи затратилась..." [10]. Антропогеографічна частина рукопису так і не віднайшлася. Після дворічного очікування С. Рудницький переписав її вдруге, видавши накладом Українського педагогічного товариства у Львові (1914 р.). Адже саме через принципово важливе значення розділу антропогеографії автор і погодився на написання такої книги [3, с. 67].

До тієї книжки С. Рудницький планував включити дві речі: 1) ілюстрації; 2) карти. На окремих сторінках мали розміщуватись 10 великих ілюстрацій. Це були б характерні краєвиди з різних частин України: з Чорногори, з Полісся, подільських ярів, Кримської Рив'єри, західного Кавказу тощо. Додатково – ще 100 малих ілюстрацій на півсторінки.

Карт мало бути шість: "... одна повинна бути велика – розміру 1:3 700 000 (≈55×20 см) або бодай 1:5 000 000 (≈40×20 см). На ній були б зазначені: терен, ріки, дороги, місцевості, загальні границі Української території і теперішні політичні границі. Крім того, потрібних буде 5 карт в розмірі 1:10 000 000 (20×10 см): 1) гипсометрична; 2) геологічна; 3) кліматична; 4) рослинно-географічна; 5) етнографічна. Всі згадані карти мусіли бути уміщені на осібних картонах при кінці книжки"

[3, с. 56]. С. Рудницький планував особисто нарисувати лише карти в тексті, а більші карти (їх 6) віддати у роботу фаховому закордонному картографові. Проте у першій і другій частинах "Короткої географії України..." (1910, 1914 рр.) С. Рудницького зазначених у листі до М. Грушевського шести карт не було поміщено. Вони з'явилися у праці "Ukraine. Land und Volk" (Відень, 1916), що, правда, етнографічна карта відображала не лише територію українських земель, а всю Східну Європу. Єдиною картою-додатком "Короткої географії України" була "Географічна карта земель, де живуть Українці" (М 1:5 000 000) Володимира Гериновича, поміщена у першій частині книги (1910 р.) [9]. Автор так охарактеризував видання цієї мапи: "Карту рисував я. Викінчена була перед святами Великодними та одобрена проф. Грушевським та Рудницьким. З літографії вийшла неможливою. Через неуміле складане плит зайшли досить прикрі похибки. Всюди майже пересунено або сїть гідрографічну або нерівности терену. Неправильности уділити ся мусіли рівнож і границям державним, губерніяльним та уїздовим. Сих похибок не можна ані усунути ані скоррегувати, тож пішли як були..." [2, с. 2].

Свою позицію щодо появи цієї карти висловив і М. Грушевський: "Мапа зладжена спеціалістом-географом, Вол. Гериновичем, і з гідрографічного та орографічного становища відповідає, правдоподібно, всяким вимогам; але написи писані не дуже різким письмом, і є в них і неправильности в назвах; етнографічні контури не зовсім докладні на заході в Карпатах і на півночі в Чернигівщині; не конче доводити етнографічну межу й на сході до каспійського побережа." [1, с. 196].

Етнографічні (етнічні) карти, розроблені С. Рудницьким, з'явилися дещо пізніше. Перша з цих карт була видана у 1914 р. у Відні під назвою "Ethnographische Übersichtskarte der Ukraina" ("Етнографічна оглядова карта України") як додаток до книги "Ukraine und die Ukrainer" ("Україна і українці"). Повторне видання німецькою мовою цієї книги разом з картою було здійснене у Берліні (1915 р.), перевидання італійською – у Римі (1914 р.). Українською карта окремо була видрукувана у Відні, а у Львові вона з'явилася у праці "Україна – наш рідний край" (1917, 1921 рр.). Автор подає перелік своїх праць, до яких додано етнічні карти: "1. Ukraine und die Ukrainer. Wien, 1914, 2 вид. Berlin, 1915; 2. Verbreitung der Ukrainer. 1915; 3. Ukraina, Land und Volk. Wien, 1916; 4. Україна наш рідний край. Відень, 1917, а також – Картон при Стінній фізичній карті України. Львів, 1918 (карта-врізка під назвою "Народописна карта України" – Л. Ц.)" [11, с. 218]. На його думку, ці карти потребують систематичного доповнення. С. Рудницький стверджує, що лише тоді добре знатимемо суцільну територію українського народу, коли буде безстороння урядова статистика на всіх українських землях. Адже існувала проблема правдивого, чіткого проведення українських етнічних меж, зумовлена

спотвореннями даних переписів населення про кількість українців у різних куточках української суцільної етнічної території.

Під час розроблення етнічної карти України С. Рудницький спирався на досвід своїх попередників, учених-географів, котрі у картографічних працях зображували етнічні межі території України. Були це як українські, так і чужоземні науковці. Вони відображували українські землі в основному у складі територій інших націй, а пізніше, зокрема Г. Величко, В. Герінович, створювали карти виключно із зображенням поширення українського етносу.

С. Рудницький у своїй роботі над створенням етнографічних карт спирався на праці П. Шафарика, що першим здійснив наукове дослідження й картографічне відображення етнографічних меж українського народу, П. Кешпена, А. Ріттіха, П. Чубинського та інших дослідників. На думку С. Рудницького, праці Ріттіха і Чубинського "були довгий час і з деякого огляду лишилися донедавна основою нашого знання про етнографічну територію України. Усі дальші головні картографічні праці опираються на них більше чи менше" [11, с. 217]. Це, зокрема, перша етнічна карта України Г. Величка, що вийшла у 1896 р. українською мовою (автор додатково використав й інші матеріали), а також карта Т. Флоринського (1907 р.).

Важливе значення для більш-менш правдивого визначення обрисів української національної території мав перший загальний перепис населення Росії у 1897 р. Дані цього перепису у своїх працях використало багато українських та чужоземних дослідників: О. Русов, В. Кошовий, Л. Нідерле тощо. Матеріали перепису 1897 р. для російської України, поєднані з даними 1900 р. для австро-угорської України, дозволили вперше виробити приблизне уявлення про розмір української території та кількість українського народу. Критичне оброблення цих даних та інших матеріалів, як вважав С. Рудницький, дало підставу до конструювання меж України як етнографічної самостійної одиниці серед інших країн Європи. Спробу тієї конструкції бачимо в першому, обширнішому нарисі географії України, яким є "Коротка географія України..." з етнографічною мапою Геріновича [11, с. 218].

При порівнянні двох видань етнічної карти українських земель С. Рудницького за 1914 р. та 1917-1921 рр. зауважуємо, що хоч вони і дуже подібні, проте є різниця у проведенні на них етнічної межі українських земель. Так, на мапі 1917-1921 рр. автор включив до складу української етнічної території північно-східні анклавні у Московщині, розширив обшири на Кубанщині та Підкавказзі, приєднав майже повністю Крим та Бессарабію.

О. Русов у своїй розвідці "Несколько слов о территории и населении Украины", що була видрукувана у журналі "Украинский вестник" у 1906 р., подає карту розселення українського народу під назвою "Распределение украинского населения в Южной России" [15]. Це мапа поширення ук-

раїнської мови, а, відповідно, і народу. Для укладання цієї карти автор взяв до уваги матеріали перепису населення у Російській імперії за 1897 рік. О. Русов зазначав, що дані перепису не зовсім правдиво відображують реальну картину територіального розміщення українців. На карті автор виділив 23 губернії та області, розділивши їх на 6 груп у відсотковому відношенні (менше 5, 5-25, 25-50, 50-75, 75-90 та понад 90 %), і позначив їх червоною штриховкою. За одиницю обчислення кількості українців було взято уїзди (повіти), а потім шляхом підрахунку середнього арифметичного було визначено статистичні дані для губерній та областей. Чіткої лінії етнічної межі на мапі не проведено, її можна визначити лише приблизно за межами адміністративних одиниць.

Порівнявши етнічні карти С. Рудницького (1914 р.) та О. Русова, можна стверджувати про їх подібність. Етнічну межу на карті С. Рудницького проведено на півночі та заході українських земель майже так само, як на мапі О. Русова. Деякі відмінності помітні на південному сході та півдні. О. Русов включає до українських земель Кубанську область, Ставропольську і Таврійську губернії (кількість українців тут менше 50 %), С. Рудницький – Кубанщину, а Ставропольщину й Крим – частково. Значні відмінності є на північному сході, сході та південному заході: на карті О. Русова позначені Воронезька, Курська губернії та ін., Донщина і Бессарабія, натомість на мапі С. Рудницького як українські етнічні землі їх не виділено. Карта О. Русова має більше спільних рис з україномовним варіантом карти С. Рудницького (1917-1921 рр.), оскільки тут автор розширює межі української етнічної території: позначає анклавні на північному сході, землі донських козаків – на сході, зображує весь Крим, Бессарабію, збільшує площу земель на Підкавказзі тощо.

С. Рудницький, укладаючи етнографічні карти українських земель, брав до уваги також "Етнографічну карту слов'янського світу" (Прага, 1909 р.) Л. Нідерле, поміщену у його праці "Обозрение современного славянства" (С.Пб., 1909 р.) [4]. Автор проводить межу українського народу також за мовним принципом (так звані "малоруським говором"). За цим же критерієм створювали свої карти й інші вчені, зокрема Т. Флоринський [18], про карту якого згадує у своїй книзі Л. Нідерле. Ці дослідники дотримувалися позиції існування "русского" народу, що поділяється на три гілки, однією з яких є "малоруси". Етнографічна межа на карті С. Рудницького в основному збігається з межею на мапі чеського картографа, за винятком південно-східних теренів української території, Бессарабії та Криму. С. Рудницький відсуває межу аж до Каспійського моря, включаючи Кубанщину, Підкавказзя, а на карті 1917-1921 рр. зображує етнічні українські ареали на північному сході, у Московщині.

Про те, що і С. Рудницький, і В. Герінович спільно працювали над створенням етнографічних карт

українських земель, свідчить той факт, що етнічна межа на карті В. Геріновича (1910 р.) і мапі С. Рудницького (1914 р.) практично збігається. Щодо "Оглядової карти українських земель" (1917-1921 рр.), то тут спостерігаються певні відмінності від мапи В. Геріновича – це території на північному сході, сході і південному сході, у Криму та Бессарабії.

Таким чином, між мапою Г. Величка, яка мала назву "Народописна карта українсько-руського народу" (1896 р.) та "Етнографічною оглядовою картою України" С. Рудницького (1914 р.) було видано такі етнічні карти: О. Русова "Распределение украинского населения в Южной России" (1906 р.), Т. Флоринського "Этнографическая карта славянства" (1907 р.), Л. Нідерле "Этнографическая карта славянского мира" (1909 р.). Поява цих мап вплинула на розробку С. Рудницьким своїх етнічних карт, про що він вказував у праці "Огляд національної території України" (Берлін, 1923 р.).

Через рік після першого видання "Оглядової карти українських земель" (1917 р.) з'явилася етнічна мапа С. Рудницького під назвою "Народописна карта України" масштабу 1: 5 000 000. Це карта-врізка "Стінної фізичної карти України", видана накладом НТШ у Львові і видрукувана на картографічному підприємстві Г. Фрейтага і Берндта у Відні в 1918 р. [12]. На ній зображено етносі, що проживають на українській території та на сусідніх землях. Територія розміщення українців позначена блакитною фарбою. При порівнянні цих карт можна виявити, що етнічні межі на них проведено практично однаково. Отже, "Оглядова карта українських земель" стала основою для побудови "Народописної карти України".

У тому ж році і в тому ж картографічному закладі побачила світ ще одна карта, на якій зображено українську етнічну територію так само, як і на вищезгаданих картах. Це мапа масштабу 1: 2 000 000 під назвою "Карта України" [8]. Автора на карті не підписано. Відомий український вчений-картограф Р. Сосса класифікує цю мапу як політико-адміністративну [16, с. 12], правда, без позначення авторства. Інший український географ з діаспори І. Стебельський згадує про неї як про карту С. Рудницького [17, с. 115].

Доказом того, що С. Рудницький брав участь у створенні цієї карти чи є її безпосереднім автором, може свідчити той факт, що українські етнічні межі на ній практично збігаються з відповідними межами на етнічній карті 1917-1921 рр. Українська територія зображена оранжевою барвою, проведено державні (на період 1918 р.) та адміністративні кордони, підписано назви адміністративних одиниць: *Київщина, Полтавщина, Херсонщина* тощо.

Таким чином, у 1918 р. було видано дві карти, на яких зображена українська етнічна територія в тих самих межах, що і на "Оглядовій карті українських земель". Відрізняються вони масштабом (на картах 1918 р. він більший: 1: 5 000 000 та 1: 2 000 000) і нею однаковим кольоровим зафарбуванням. Проте можна стверджувати, що і "Народописна карта Ук-

раїни" С. Рудницького, і "Карта України", імовірно також С. Рудницького, створені на основі "Оглядової карти українських земель".

Етнографічна (етнічна) карта України С. Рудницького вперше з'явилася у німецькомовній версії як додаток до книжки "Ukraina und die Ukrainer" ("Україна і українці") в 1914 р. [20] у Відні під назвою "Ethnographische Übersichtskarte der Ukraina" ("Етнографічна оглядова карта України"; мал. 1), 2-ге видання – у Берліні (1915 р.) [21]. В італійському перекладі книги було додано ту ж карту німецькою мовою, лише заголовки та умовні позначення – італійською (Рим, 1914 р.) [22]. Розміри мапи – 15×32 см. В англійському виданні книги (Нью-Джерсі, 1915 р.) цю карту не була поміщена, натомість було додано три інші мапи, одна з яких мала назву "Українська територія у Європі" і була по суті етнографічною [19, с. 44]. Українською мовою "Етнографічна оглядова карта України" вперше вийшла у праці "Україна – наш рідний край" (Львів, 1917 р.; 2-ге вид. – Львів, 1921 р.) [13, 14] і мала назву "Оглядова карта українських земель" (мал. 2). Цю карту було уміщено також у праці С. Рудницького "Початкова географія для народних шкіл" (1919 р.) [6].

Розглянемо докладніше видання 1917-1921 рр.

Формат карти 15×32, 5 см, масштаб 1:7 500 000. Її видано накладом товариства "Шляхи" (Львів) на картографічному підприємстві Г. Фрейтага і Берндта у Відні. Внизу напис – "Зладив Степан Рудницький". Карта має картографічну сітку: меридіани та паралелі проведено з інтервалом у 5°. Територія, зображена на мапі, простягається від $\approx 45^\circ$ пн. ш. на півдні до $\approx 50^\circ$ пн. ш. на півночі та від 15° - 20° сх. д. на заході до 45° - 50° сх. д. на сході. Карта охоплює всю етнічну територію України від Західної Лемківщини на заході до Каспійського моря на сході, від Підляшшя і Стародубщини на півночі до Чорного, Азовського морів і Кавказу на півдні. Простори, заселені українцями, С. Рудницький позначив суцільним ареалом, зафарбованим у рожевий колір, і підписав назви етнічних земель – *Галичина, Поділе, Волинь, Слобожанщина, Донеччина* та інші землі, що знаходяться в межах сучасних кордонів України, а також – *Кубанщина, Підкавказє* тощо, які не входять до складу нашої держави. На територіях, де межі проживання українців не можна чітко визначити, було проведено смужки цього ж кольору. Це південна частина Білорусі, землі донських козаків та, частково, каспійські степи, Підкавказзя, Чорноморська низовина і Крим. Зображено також етнічні українські ареали у Московщині (Росія) та Бессарабії (Молдова). На карті позначено кордони і підписано назви країн, до складу яких входили українські території – Польща, Австро-Угорщина, Московщина та держав-сусідів – Німеччина, Словаччина, Болгарія та ін. Позначено межі губерній та країв, підписано міста, підкреслено адміністративні центри – *Відень, Львів, Київ, Холм, Ставрополь* і т. д. Підписано моря – *Чорне, Озівське та Каспійське*, позначено найбільші річки, зображено дрібними

Мал. 1. "Етнографічна оглядова карта України" (1914 р.)

Мал. 2. "Оглядова карта українських земель" (1917 р.)

коричневими штрихами і підписано форми рельєфу – *Татри, Яйла, Кавказ, Верховина* тощо.

Висновки. Таким чином, етнографічна оглядова карта України С. Рудницького впродовж 1914-1921 рр. витримала кілька видань: німецькою мовою – у 1914 й 1915 рр., українською – у 1917, 1919 та 1921 рр. У 1918 р. було видано дві мапи із зображенням української етнічної території аналогічно до попередніх етнічних карт С. Рудницького. "Оглядова карта українських земель" мала велике значення для формування правильного уявлення про фактичні межі проживання українців. Поява цієї етнічної мапи С. Рудницького відіграла важливу роль у піднесенні українського національно-визвольного руху та в розвитку української національної картографічної науки.

Література

1. *Грушевський, М. С.* Рудницький, проф. Львівського університету. Коротка географія України [Текст] (Популярна бібліотека "Лан", № 5-7). – К., 1910. – 152 с. // Літ.-наук. вісн. – Л.; К., 1910. – Т. 52. – С. 195-196.
2. *Гершович, В.* Ожидана книжка [Текст] // Діло. – Л., 1910. – 16 груд. – С. 1-2.
3. *Листування* Степана Рудницького [Текст] / Упорядк., вст. стаття, прим. П. Штойка. – Л.: НТШ, 2006. – 435 с. – (Українознавча бібліотека НТШ. Чис. 19).
4. *Нидерле, Л.* Обзорение современного славянства. Географическо-статистический очерк [Текст]. – С.Пб., 1909. – 161 с. + к.
5. *Новітня* українська суспільна географія [Текст] / За ред. проф. О. Шаблія. – Л., 2007. – 1008 с. + 3 к.
6. *Падюка, Н. В.* Етнокартографічні праці С. Рудницького [Текст] // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку; зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 2. – С. 222-227.
7. *Політична* географія України [Текст] / Упорядк. та вст. стаття П. Штойка. – Л., 1998. – 280 с. + к.
8. *Рудницький, С. (?)* Карта України. М 1: 2 000 000. – Відень: Фрейтаг і Берндт, 1918.
9. *Рудницький, С.* Коротка географія України. Ч. 1. Фізична географія [Текст]. – К.: Лан, 1910. – 154 с. + к.
10. *Рудницький, С.* Коротка географія України. Ч. 2. Антропогеографія України [Текст]. – Л., 1914. – 224 с.
11. *Рудницький, С.* Огляд національної території України [Текст] // Чому ми хочемо самостійної України? / Упорядк., передм. О. І. Шаблія. – Л.: Світ, 1994. – 416 с.
12. *Рудницький, С.* Стінна фізична карта України. М 1: 1 000 000. – Л.: НТШ, 1918.
13. *Рудницький, С.* Україна – наш рідний край [Текст]. – Л.: Накл. Заг. укр. культ. ради, 1917. – 144 с. + к.
14. *Рудницький, С.* Україна – наш рідний край: Коротка географія [Текст]. – Л.: Накл. Фонду "Учітеся, брати мої", 1921. – 128 с. + к.
15. *Русов, А.* Несколько слов о территории и населении Украины [Текст] // Укр. вест. – С.Пб., 1906. – № 4. – С. 222-230 + к.
16. *Сосса, Р.І.* Політико-адміністративні й адміністративні карти України (1918-2008 рр.): Бібліографічний показник [Текст]. – К.: Ін-т іст. НАН України, 2009. – 106 с.
17. *Стебельський, І.* Поняття географії батьківщини української діаспори Північної Америки: слідами концепції Степана Рудницького [Текст] // Історія української географії [Всеукр. наук.-теор. часоп.]. – Тернопіль, 2007. – Вип. 16. – С. 110-115.
18. *Флоринский, Т. Д.* Славянское племя [Текст]. – К., 1907. – 194 с. + 2 к.
19. *Цюцюра, Л. Ю.* Маловідомі дрібномасштабні карти Європи та її регіонів академіка С. Рудницького 1915 р. [Текст] // Вісн. геод. та картогр. – 2009. – № 2. – С. 42-45.
20. *Rudnickyj, S.* Ukraina und die Ukrainer [Text]. – Wien: Verlag des allgemeinen ukr. Nationalrates, 1914. – 32 s. – (Karte).
21. *Rudnickyj, S.* Ukraina und die Ukrainer [Text]. – Berlin: Verlag C. Kroll, 1915. – 48 s. – (Karte).
22. *Rudnizkyj, S. L'* Ucraina e gli Ucraini [Text]. – Roma, 1914. – 32 s. – (Karte).

Надійшла 16.08.10